

Karl Marx en 'Het Kapitaal'

Een spiegel waar we liever niet in kijken

Geert Reuten

Vandaag, op 1 mei 2010, verschijnt een herziene vertaling van een van de boeken die ons denken over politieke economie sterk hebben bepaald: *Das Kapital* van Karl Marx. Het boek verschijnt op een moment dat velen zo hun bedenkingen hebben bij een ongeremd kapitalisme, net als Marx zelf toen hij dit kritische boek over 'het kapitalistisch systeem' in 1867 publiceerde.

Het getuigt van uitgeversmoed dat dit boek, ruim 700 gedrukte pagina's, in ons flitstijdperk verschijnt. Want wie het boek ter hand neemt, moet heel diep ademen. Snelle oplossingen staan er niet in, het is bepaald geen receptenboek. Daarom is het goed om een aantal misverstanden rond het boek uit de weg te ruimen, en de lezer te wijzen op mogelijke valkuilen.

Het eerste misverstand betreft meteen het beeld dat velen hebben van de auteur. In de tijd van de Koude Oorlog — wegebbend sinds 1989 — werd in Oost én West het misplaatste beeld gecreëerd dat Marx de theoreticus van het socialisme en het communisme zou zijn. Marx verwachtte weliswaar dat het kapitalisme ooit aan zijn interne tegenstellingen ten onder zou gaan, maar over hetgeen daarvoor in de plaats zou moeten komen, heeft hij nauwelijks geschreven.

In *Het Communistisch Manifest*, dat hij in 1848 samen met Friedrich Engels schrijft, staat maar één bladzijde met 'socialistische beginselen'. De meeste daarvan misstaan niet in het huidige partijprogramma van, zeg, het CDA. Zoals de afschaffing van kinderarbeid, kosteloos onderwijs voor kinderen, de combinatie van werken en onderwijs voor ouderen en een progressieve inkomstenbelasting.

Beginselen die nu meer in het oog springen zijn het staatseigendom van banken en van productiemiddelen — om te beginnen grond, communicatie en transport — en de afschaffing van het erfrecht. Hierna volgt één enkele zinsnede over communisme: 'een maatschappij waarin klassen verdwenen zijn en waarin we in plaats daarvan een vereniging van mensen hebben waarbij iedereen vrije ontwikkeling de voorwaarde is voor de vrije ontwikkeling van allen'.

Over de specifieke organisatie van een socialistische of communistische maatschappij heeft Marx niets geschreven. In deze periode van zijn leven niet en later ook niet. In *Het Kapitaal* wordt de lezer hierover niet wijzer. De term 'communisme' komt in het boek niet voor, en de term 'socialisme' valt alleen in twee voetnoten.

Niet radicaler dan D66

Marx (1818-1883), die werd geboren in het huidige Duitsland, waar hij na studies rechten en filosofie op 22-jarige leeftijd de doctorsgraad behaalde, leek voorbestemd voor een glanzende academische of ambtelijke carrière. Maar door zijn politieke activiteiten, gericht op grondrechten en democratische instituties — niet radicaler dan het hedendaagse D66 — werd hij uit Duitsland verbannen. Hij week, na omzwervingen in Brussel en Parijs, ten slotte uit naar Londen.

Het Communistisch Manifest werd daar geschreven in het Europese revolutiejaar 1848, dat wel politieke omwentelingen bracht, maar geen omwenteling van het kapitalisme. De toen 30-jarige Marx besloot dat de eventuele overgang naar een andere maatschappij gebaseerd moest zijn op een grondige analyse van de kapitalistische economie.

We kunnen ontevreden zijn met het kapitalisme — het toenmalige en huidige — maar een nieuwe maatschappij ontstaat niet vanuit het niets. Je moet eerst begrijpen hoe en waarom het kapitalisme gelijktijdig resulteert in rijkdom en armoede, werk en werkloosheid, aangenaam en onaangenaam werk, vrijheid en onvrijheid, enzovoorts.

De rest van zijn leven hield Marx zich vrijwel uitsluitend bezig met de analyse van dit hoe en waarom, de onderlinge samenhang van de structuren en processen van het kapitalistisch

systeem. Marx' naam zou dus vooral verbonden moeten zijn met de analyse van het kapitalisme. Daarin ligt zijn voornaamste verdienste.

Het hoofdresultaat van die analyse is *Das Kapital*, een werk in drie delen van samen ongeveer 2200 bladzijden (naar gelang de editie). Deel I verscheen in 1867. De delen II en III verschenen postuum, en bewerkt door Engels, in 1885 en 1894. Bij zijn decennialange voorbereiding van dit boek bestudeerde en commentarieerde Marx de werken van alle vooraanstaande economen uit zijn tijd en analyseerde hij een onnoemelijke hoeveelheid empirisch materiaal. Het belangrijke probleem van een dergelijke omvangrijke studie is de architectuur van het geschrift. Bij een historische studie is de tijd een eerste leidraad. Maar Marx beschrijft in dit werk het kapitalisme als systeem. Waarmee begin je dan en wat volgt op wat?

Daarmee komen we op de methode van *Das Kapital*. Ook hierin ligt een blijvende verdienste van het werk, omdat Marx' methode model staat voor de analyse van maatschappelijke systemen in het algemeen (in jargon: hij combineert 'immanente kritiek' met 'systematische dialectiek').

Ten eerste redeneert hij vanuit de normen van het kapitalistisch systeem dat hij bestudeert, maar legt hij wel eventuele inconsistenties daarin bloot. Denk bijvoorbeeld aan ondernemers die graag zoveel mogelijk concurrentie zien, maar zelf toch liefst een monopoliepositie innemen. Of bedenk dat het systeem in de zelfperceptie van de spelers is gebaseerd op de vrije markt, terwijl tegelijkertijd de tucht van de markt heerst (vrijheid en onvrijheid). Of: omdat de meeste mensen geen productiemiddelen bezitten, zijn ze 'in vrijheid gedwongen' hun arbeidsvermogen aan anderen te verhuren.

Ten tweede past hij een analytisch gelaagd beschrijving van het systeem toe. Eerst de breed van toepassing zijnde essentie, vervolgens de concretisering ervan. Die gelaagdheid vinden we binnen en tussen de drie delen van het werk. Voor de naar de financiële sector benieuwde lezer: banken komen pas in deel III op het toneel.

Het terrein van het nu in het Nederlands opnieuw verschijnende deel I van *Het Kapitaal* is 'Het productieproces van het kapitaal'. Zoals vaker bij Marx heeft die titel twee betekenissen. Hij bedoelt dat kapitalistische productie in essentie gericht is op de 'productie van kapitaal', namelijk kapitaalvermeerdering. Dat weten we natuurlijk wel, maar als iemand het zo koud opschrijft, stemt dit toch even tot nadenken.

In onze dromen hebben we natuurlijk liever dat het de onderneming om het gezondste, duurzaamste, meest arbeidsvreugdescheppende, milieuvriendelijkste, mooiste product gaat. Maar wakker geworden weten we weer dat dergelijke kwaliteiten hoogstens instrumenteel zijn voor een onderneming. Het kan niet anders: zonder winst en kapitaalvermeerdering gaat het bedrijf kopje onder.

Kan het echt niet anders? Marx stelt dat het kapitalisme een door mensen gemaakt systeem is. Mensen hebben het bedacht, mensen laten het al dan niet voortbestaan. En als het lezen van dit boek sommigen wrevelig maakt, is het waarschijnlijk vooral vanwege dergelijke inzichten. We zouden ons gemakkelijker gevoeld hebben als het kapitalisme een natuurgegeven zou zijn: niets aan te doen. Maar, zo stelt Marx, een economie — dus ook de kapitalistische — is altijd een 'politieke economie', een door mensen gemaakte economie.

Daarnaast doelt Marx met 'productieproces van het kapitaal' op het arbeidsproces, de werkvloer. Kort gezegd, ik vat honderden bladzijden samen, het loon van de arbeider is minder dan hetgeen de arbeider produceert. Het verschil tussen zijn productie — de toegevoegde waarde — en het loon is de 'meerwaarde' (winst, interest, pacht) die toekomt aan de ondernemer en zijn financiers. De meerwaarde varieert met de lengte van de werkweek, maar ook met de intensiteit van de arbeid. Wie om de een of andere reden over de productiemiddelen beschikt, kan arbeiders meerwaarde laten genereren.

Dat wisten we eigenlijk ook wel, maar koud geformuleerd moet je ook hier weer gaan nadenken over de vraag hoe het zo gekomen is en of we het niet anders kunnen aanpakken. Inderdaad, machines zijn dode dingen die zelf ook

MK2010

Illustratie: Max Kisman

Marx nu nog actueel

De verdienste van Marx ligt vooral in de analyse van het kapitalistisch systeem

Over de organisatie van een socialistische maatschappij heeft hij niets geschreven

De tegenstrijdigheden in het kapitalisme bezorgen ons ook nu nog hoofdbreken

weer door arbeiders geproduceerd zijn. Mensen creëren nieuwe ideeën, mensen creëren direct of indirect nieuwe producten. Waarom valt de meerwaarde dan toe aan een beperkte groep?

Ondernemers en hun financiers zijn 'spaarzaam', zo stelden de prominente economen uit Marx' tijd. Een interessante omkering, zo laat Marx zien. Ze kunnen juist 'sparen' en kapitaal accumuleren op basis van de door arbeiders gegenereerde meerwaarde.

Geld is de maat der dingen

Veel hoofdbreken bezorgen ons de tegenstrijdigheden die Marx in het kapitalisme ontwaart, ik noemde er al enkele. Diep snijdend is Marx' visie — toen al — dat concurrentie monopoliseringskrachten in zich bergt, want dit lijkt immers de 'logica' van het systeem te ondergraven. En zelfs afgezien van de logica, de combinatie van dominant en 'groot' — zo ervaren we vandaag bij de banken — maakt het hele systeem kwetsbaar.

Het meest pijnigend zijn de eerste drie hoofdstukken van het boek. Pijnigend omdat we opnieuw gedwongen worden te reflecteren op waar we mee bezig zijn, nut en diepte. Pijnigend ook omdat deze hoofdstukken, samen 100 bladzijden, de moeilijkste van het hele boek zijn. Dat waren ze 143 jaar geleden al (Marx wist dat), maar nu zijn ze dat des te meer.

Marx begint zijn boek met 'geld', maar gaat als opmaat eerst in op 'producten' ('waren') en 'arbeid'. Aangrijpingspunt voor het eerste hoofdstuk is de indertijd vrij algemeen aanvaarde arbeidswaardetheorie van de toen prominente economen als Adam Smith, David Ricardo en John Stuart Mill: arbeid is de bron van waarde. Marx veronderstelt deze theorie als bekend, maar de hedendaagse lezer zou kunnen denken dat hij hiermee iets nieuws vertelt. Wie zich daarop fixeert, mist de essentie van wat juist wel vernieuwend was, namelijk dat, en vooral hoe, niet arbeid maar geld prominent de maat der dingen is. Een maat die in het kapitalisme uiteindelijk gesublimeerd wordt in de winstvoet (het rendement) als maat voor het doen en laten van bedrijven.

Het ligt natuurlijk voor de hand om een boek over het kapitalisme te beginnen met geld. Maar geld is het lastigst te doorgronden fenomeen van het systeem. Toen en nu, maar

wel anders toen dan nu. Toen was de alledaagse verschijningsvorm van geld materiëler (er was een gouden of zilveren standaard, hoewel die ook toen in het alledaagse leven geen rol speelde). Nu is de alledaagse verschijningsvorm voornamelijk virtueel. Geld is nu in essentie 'boekhouding', voor ons uitgevoerd door de banken. Dat willen we niet weten. Liever — in onze dromen — plaatsen we een centrale bank achter die 'echt' geld maakt en dit uitleent aan de commerciële banken. Maar zo gaat het niet.

Andere droom dan: we sparen en dát is het 'echte' geld. Mis, zo weten we bij het ontwaken. Geld wordt eerst virtueel gecreëerd en dan pas kunnen we het eventueel sparen. Je kunt immers niet iets sparen wat er nog niet was. Geld is niets — het is uw (virtuele) bankboekhoudingsafschrift — en geld is alles.

Ik heb in de voorgaande alinea Marx' beschrijving van geld in onze tijd geplaatst. Maar voor de goede verstaander is het verschil niet belangrijk. Marx laat zien dat we ons in ons handelen laten leiden door een abstracte waardemaat, de maat van het geld. Geld, reëel of virtueel, is de maat der dingen in het kapitalisme. De maat die het criterium vormt voor wat we doen en laten in het kapitalisme.

Dit is wat Marx 'fetisjisme' noemt. De mens zelf maakt een (af)godsbeeld, knielt en aanbidt het. De mens zelf maakt geld, knielt ervoor en laat zich erdoor leiden. U denkt: stop, dat wil ik niet weten. En u vraagt dan: hm, hoe zou het anders moeten? Marx geeft het antwoord niet, maar houdt ons een spiegel voor — een spiegel die we in onze dromen het liefst zouden verbrijzelen. Het is dan ook geen boek voor op het nachtkastje: het verstoort uw mooie dromen.

Geert Reuten is universitair hoofddocent economie aan de Universiteit van Amsterdam en tevens Eerste Kamerlid voor de SP. Kritische commentaren op het werk van Marx staan op zijn <http://www.feb.uva.nl/pp/greuten> onder 'publicaties'. De herziene vertaling van *Het Kapitaal* verschijnt bij uitgeverij Boom, dat vandaag om 16.00 uur in de Singelkerk in Amsterdam een symposium organiseert over de actualiteit van Karl Marx. Kaarten: 020-514 14 60.

